

Олександр Мірошніченко

актор, режисер, драматург, голова Асоціації діячів незалежних театрів (м. Київ)

Принципи театральної реформи і концепція європейських театральних центрів

Наш час минає під знаком реформи. І постає питання, яка її мета, і що є найважливішим у цих змінах? Насправді, на мою думку, будь-яка реформа має два вектори, дві можливості: створення абсолютно нової форми чи кардинальні зміни за зразком форм, що довели свою ефективність. Коли ми ведемо розмову про базові принципи реформування театрального простору України – ми повинні зразу обумовити декілька речей, бо їхнє нерозуміння перетворює всі спроби реформ, по суті, на фікцію. Тож, варто почати з аналізу того, в якій саме системі координат існує сьогодні український театр. Це важливо – бо потрібно розуміти, що саме ми збираємося змінювати і якими були передумови створення саме такої системи. Отже, сьогодні ми маємо в реальності трохи видозмінений, але незмінний у своїй суті концепт театральної системи, який остаточно був сформований в 1937 році. Саме цей рік, сумнозвісний масовими розстрілами та репресіями інтелектуальної еліти, став роком остаточного прощання з усіма театральними формами, які умовно можна назвати незалежними. Якщо коротко описати основну ідею, що закладалась у 1937 році – вона буде виглядати таким чином: «тотальне фінансування в обмін на тотальний контроль». З одного боку така опіка держави начебто несе певний позитив – бо свідчить про піклування про культурні процеси, але з іншого – повністю знищує будь-які можливості вільної

конкуренції, переводячи все в площину ідеологічно-кабінетних ігор. Яскравою ознакою тієї сталінської системи була по суті «кріпосна» система – «стаціонування». Я не перебільшую: саме кріпосна. Актор і режисер – приписані до конкретного театру, а театр – приписаний до конкретної будівлі. Усе чітко зафіксовано. І якщо актор або режисер ще мали можливість змінити одне місце роботи на інше, то театр приписувався до нерухомості «на віки». Тут була абсолютно прозора логіка системи радянського контролю, яка дозволяла чітко контролювати творчі процеси, не дозволяючи театральним приміщенням бути вільними мистецькими майданчиками для багатьох, а чітко регламентувала коло осіб, допущених до конкретної сцени.

Натомість світовий театр ішов кардинально іншим шляхом: розмежування понять театр як будівля і театр, як творча група (компанія). Лише окремі театри, на кшталт Глобусу чи Комеді Франсез, мали і мають чітку прив'язку театрального колективу до театральної нерухомості, проте навіть у цих умовах весь творчий склад оновлюється регулярно. З іншого боку розвинені країни націлені на створення максимальної кількості вільних театральних майданчиків, доступних для резиденцій різних труп. Власне тут немає нічого нового. До 1917 року ми мали таку ж систему. З певними обмеженнями вона дожила до 1937 року й була знищена, бо не вкладалася в рамки тодішньої ідеології. Принцип «стаціонування» пов'язував економічні принципи формування театрів із мистецькими. Зокрема так зазначав принципи політики в галузі театру в своєму виступі М. Горький: «Політика економічного стаціонарування повинна супроводжуватися політикою художественного стаціонарування» [1]. По суті у 1937–38 роках спеціальними урядовими наказами відбувалася «феодалізація» театрів із прикріпленням театральних груп до будинків і ліквідація вільного обміну та частково самоорганізації, яка існувала в театрах раніше: «В области трудового законодательства, формирования театральных трупп и определения условий оплаты труда работников театра

большое реформаторское значение имели решения, направленные на стационарирование театров, организацию во всех театрах постоянных театральных трупп, ликвидацию системы формирования театральных коллективов на сезон или на год» [2].

Тут і проявилася різниця світового та радянського принципів організації театрального процесу. У що вкладати кошти? У створення можливостей чи в контроль над цими можливостями? Очевидно, що різниця принципова. У першому випадку йде мова про створення конкурентного середовища, де приміщення театру є інструментом для розвитку різних театральних труп. У радянському варіанті приміщення перетворюється у раз і назавжди зафіксовану, герметичну систему, яка обслуговує виключно одну, чітко зафіксовану й чітко контрольовану театральну формацію. Зрозуміло, що тут є принципова різниця. Вільний простір і простір герметичний мають різні вектори та різну мету. Натомість світова сценічна культура йшла шляхом варіативності, а не уніфікації і виробила велику кількість театральних форм: «Це – антреприза, приватні, пересувно-гастрольні..., „бідні“ і „багаті“ театри, театри договірні, патентні, сезонні театри збірної трупи, театри драматурга, однієї вистави (бродвейський тип), ... театри спеціально спрямовані за жанром і тематикою» [3, 154].

Звідси і виникає логічне запитання. Наскільки реально реформувати український театр, зберігши всі ознаки театральної структури зразка 1937 року? Локально-декоративні зміни, які сьогодні подаються, як театральна реформа, насправді є величезною ілюзією. З тієї простої причини, що є намагання адаптувати ту систему, яка адаптації до умов нової незалежної України просто не підлягає. Театральна система 1937 року чітко відповідала тодішній ідеології країни. Принцип «Тотальне фінансування в обмін на тотальний контроль» працював в умовах ідеологічних канонів СРСР того часу. Сьогодні ми, з одного боку, живемо в країні з кардинально іншим ідеологічним вектором, а з іншого – не маємо ні ресурсів, ні можливостей

оцього «тотального фінансування». І як би це не заперечували адепти театру вчорашнього дня, ми рано чи пізно будемо змушені визнати той факт, що сама організаційна система українського театру не може бути ефективною, бо породжена іншим часом та іншою ідеологією. Відповідно ми маємо вибір між безглуздими спробами адаптувати систему року 1937 до реалій року 2018 і принциповими змінами на базі успішного світового досвіду.

Основна причина невдач реформи в театрі – відсутність реальної державної стратегії культурного розвитку. Не на рівні красивих слів, а на рівні конкретних справ. Ось принципи, за якими працює світовий театр і без втілення яких у життя ми не зможемо реально змінити український театр:

1. Держава (бюджет) фінансує не існування театрального колективу, а конкретні проекти конкретних колективів, обрані на конкурсній основі.
2. Театральні приміщення є вільними відкритими театральними просторами, що відкриті для театрів усіх форм власності. При цьому держава бере на себе функцію утримання цих приміщень (комунальні послуги, техперсонал) як інвестицію у розвиток театрального простору.
3. Форма власності театру жодним чином не впливає на можливість бюджетного фінансування проектів, бо бюджет є сумою податків, які платять театри всіх форм власності, а не лише державні.

Звичайно, принципів значно більше, але без вирішення саме цих пунктів усі спроби реформування будуть фіктивними. У чому ж полягає причина того, що державні інституції не тільки не намагаються якимось чином почати реальні реформи, а й навіть просто не розуміють (чи вдають?), про що власне йде мова? Не на рівні гасел, а на рівні реальної дієвої стратегії. Коли ми говоримо про радянську театральну систему 30-х років – ми не можемо не визнати,

що це була саме стратегія з конкретним вектором і чітко визначеним інструментарієм втілення. Тому вона й була в той час ефективною відповідно до державної ідеології. Сьогодні ми бачимо повну інерцію в розумінні місця театру в соціумі. Сприйняття державними інституціями театру, як необов'язкової, переважно розважальної складової держави, яка ще й вимагає фінансування, призводить до повної відмови від пошуку шляхів розвитку. Підтримка того, що є постійним скороченням підтримки, а не створення нового – ось бачення державними інституціями місця театру в державі. Очевидно, що в такому контексті розмови про якісь нові вільні театральні центри виглядають абсолютно недоречними.

З іншого боку ми не можемо обійти й корупційну складову. Якщо бути до кінця чесними – частина українського театального директорату використовує театральні приміщення, як певну форму власного бізнесу, який подекуди може приносити досить непоганий прибуток. Отож, державне майно (яким є театральне приміщення) перетворюється на приватний бізнес окремих осіб, а не на інструмент розвитку. Зрозуміло, що ні можновладці, які не палають бажанням створювати й утілювати стратегію розвитку, ні директори-бізнесмени не хочуть нічого чути про створення якихось «нових форм». Звідси йдуть нескінченні «плачі» про «руйнування репертуарного театру» та про «збереження традицій». І тут виникає питання? Традицій чого? Системи зразка 1937 року? Ясно, що для багатьох вона й сьогодні є комфортною. Але консервація з косметичними змінами – це завжди шлях деградації. Що ми вибираємо? Деградацію чи розвиток? Питання принципове. Бо жодний розвиток без створення широкої мережі театральних центрів, які підтримує держава й до яких, на конкурентних засадах, мають доступ театри всіх форм власності, є просто нереальним.

Театральний колектив виникає на базі творчої ідеї. Якщо це справді творчий колектив, а не формальна державна інституція. Фор-

ма власності — це питання особистого вибору та жодним чином не може впливати на можливості театральної трупи. Все має визначатися виключно творчістю, а не записом у трудовій книжці. Так живе цивілізований світ. Ї відкриті театральні центри у такій цивілізованій системі координат є потужним інструментом розвитку, даючи можливість уже створеним театрам і провокуючи появу нових театральних груп. Це і є єдино можливий шлях реформування. В іншому випадку ми рано чи пізно прийдемо до повного занепаду. Ї не тому, що Україна не має творчої потенції, а тому, що система зразка 1937 року мала вектор прямо протилежний: нівелювання всього, що не вкладається в рамки. А таку систему змінити просто неможливо. Ї варто залишити в музеях і пам'яті, не прагнучи «покращити» якимось фантастичним чином. Розвинуті країни дають нам готові рецепти. Чи скористаємося ми ними? Яким чином?

Асоціація діячів незалежних театрів спробувала акумулювати ефективний іноземний досвід, адаптуючи його до українських реалій. Результатом цієї роботи стала розробка концепції театральних центрів — тобто театрів у європейському значенні — як приміщень. Україн важливо ліквідувати сталінський театральний принцип «стаціонування» — тобто прикріплення творчих груп до театрів-будинків, увівши принцип резиденцій.

Театральні центри для діяльності театрів різних форм організації (Проект положення на основі пропозицій робочої групи)

Одним із нагальних напрямків театральної реформи в Україні має бути перетворення застарілої пострадянської системи організації театру в поліваріативний простір різних театральних форм шляхом запровадження більш ефективних сучасних *театральних центрів і грантової програми підтримки*. Саме незалежні театри складають більшість у світовій театральній практиці, мають різні форми підтримки, та лише в Україні такі групи не мають жодного сприяння.

Попри несприятливі умови, лише у Києві було засновано понад 100 недержавних театрів різних форм організації і творчих напрямів. Частина театрів утворила *Асоціацію незалежних театрів України*, залучила юристів і сформулювала основні принципи реформування театральної галузі з урахуванням європейського та вітчизняного досвіду діяльності й розвитку недержавних театрів:

- Перш за все необхідно визначити і розмежувати поняття «театр» як приміщення і «театр», як об'єднання театральних митців, створити реєстр обох категорій і запровадити ефективні механізми їхнього поєднання для забезпечення театрального процесу на засадах самоорганізації та конкуренції.
- Здійснити розподіл бюджетного фінансування між державними театрами (всіх форм підпорядкування від національних до районних) та недержавними (надання приміщення на пільгових умовах, підтримка окремих проектів, резиденцій театрів).
- Запровадити механізми роботи театральних центрів, як більш ефективної сучасної й економічної форми функціонування театральних об'єднань.

Мета створення таких центрів сформульована у статті «Незалежні театральні форми в Україні і Європі: порівняльний аналіз і напрями реформування» Надії Мірошниченко.

Метою створення театральних центрів є вирішення багатьох проблем сучасної культурної політики, а саме:

1. Залучення до ефективного використання значної кількості приміщень державної та комунальної форми власності для забезпечення культурних потреб народу України. Це дозволить вивести ці приміщення з корупційних схем і забезпечить нові джерела фінансування комунальних і амортизаційних витрат.
2. Сприяння значному збільшенню і більш рівномірному географічному розподілу задоволення культурних потреб населення

у відповідності до європейських норм (в Україні рівень забезпечення в 6–21 разів нижче).

3. Сприяння розвитку нових форм самоорганізації та конкурентоздатності у театральному процесі України, які складають більшість у країнах ЄС і заблоковані в нашій країні, що гальмує культурну сферу.
4. Забезпечення роботою значної кількості митців, особливо творчої молоді без суттєвих додаткових витрат бюджету.
5. Розвиток сучасних альтернативних форм театального процесу.
Важливою складовою є надання *відповідного статусу* незалежним театральним об'єднанням, як таким, що мають право на захист і часткову державну підтримку.

Призначення і переваги діяльності театральних центрів нового типу:

1. Театральний Центр (далі Центр) призначений для показу вистав незалежних театрів, забезпечення проведення репетицій і тренінгів, зберігання декорацій і реквізиту.
2. Центр має спільну адміністративну службу для забезпечення прокату вистав, яка значною мірою економить організаційні витрати та не потребує бюджетних коштів на заробітну платню мистецьких груп.
3. Центр сприяє культурному забезпеченню міста завдяки залученню дорослої, дитячої та юнацької аудиторій.
4. Діяльність Центру дозволить відновити функцію приміщень як культурних закладів із організацією європейського типу.
5. Залучення глядачів дозволить також отримати кошти для утримання приміщення в належному стані за рахунок відсотків із прокату вистав.
6. Центр може забезпечити роботу театральних студій, тренінгів, залучаючи дітей і молодь до творчої діяльності.
7. Театральний центр зможе здійснювати показ благодійних вистав.

8. Центр може бути майданчиком для гастролей українських і зарубіжних театральних колективів для обміну досвідом і зближення культур.

Заходи необхідні для створення Театральних (мистецьких) Центрів:

1. Ініціювати заснування театральних (мистецьких) центрів у приміщеннях, які є потенційно придатними для театральної діяльності, а саме:
  - а) у нетеатральних приміщеннях, що знаходяться у державній і комунальній власності, які можуть бути переобладнані в театральні;
  - б) у відомчих клубах і палацах культури, які належать непрофільним міністерствам і відомствам шляхом передачі приміщень на баланс Міністерства культури, міських, обласних і районних управлінь культури;
  - в) у приміщеннях кінотеатрів або окремих залах, які не експлуатуються за призначенням.
2. Заборонити перепрофілювання і продаж приміщень державної, відомчої чи комунальної форм власності, призначених для культурної діяльності.
3. Ввести будівництво споруд культурного призначення обов'язковою умовою тендерних програм забудови нових мікрорайонів міст і селищ.

Порядок утворення Театрального Центру:

1. Центр створюється на базі майнового комплексу, що відноситься до державної або комунальної власності.
2. Центр утворюється за ініціативи громадськості в особі недержавних театральних груп (театрів, студій, творчих груп).
3. Центр утворюється за підтримки органів місцевого самоврядування (КМДА, РДА, міська чи селищна рада).

Принципи організації діяльності театральних центрів:

1. Центр має у власності або в пільговій оренді театральний майданчик (майновий комплекс або його частину), який передається йому державним органом або органом місцевого самоврядування.
2. Центр складається із творчого (творчий керівник театру або рада керівників творчих колективів Центру) та адміністративного органів управління (дирекція).
3. Творчий орган опікується творчою політикою центру.
4. Якщо творчий орган управління колективний, то репертуарна політика визначається кожним театром самостійно.
5. Адміністративний орган здійснює адміністративне й технічне забезпечення роботи Центру та утримання приміщення в належному стані.
6. Представники органу управління спільно з творчою радою Центру обирають адміністративний орган (директора) на конкурсній основі.
7. Директор формує адміністрацію Центру (бухгалтер, адміністратор, завідувач технічною апаратурою тощо), яка фінансується органом управління.
8. Приміщення для репетицій і показу вистав надаються театральним групам у рівних частках із можливістю перерозподілу в залежності від реальних потреб.
9. Адміністрація укладає угоду з театральним колективом, або групою театральних колективів на здійснення мистецької діяльності на базі центру на умовах «творчої резиденції», а не оренди. В угоді між ними вводиться механізм взаємної відповідальності й зацікавленості адміністрації і творчих груп у створенні та прокаті вистав.
10. Адміністрація забезпечує зали для показу оригінального мистецького продукту та займається його промоушном для потенційної аудиторії.

11. Розподіл коштів за продаж квитків регулюється окремою угодою між адміністрацією і творчою радою в залежності від витрат на виставу.
12. Частина коштів використовується для розвитку центру (реклама, утримання, ремонт тощо), а основна – для діяльності творчих груп.
13. Театральний центр може надавати зал для показу гастролей творчих колективів, які не входять до резиденції даного центру, за умови наявності вільного часу;
14. Кошти з показу гастрольних колективів та інших додаткових джерел (спонсорські внески, гранти тощо) акумулюються в фонді розвитку Театрального Центру, розпорядником якого є Творча Рада.

Програма державного фінансування недержавних театрів.

Фінансова підтримка недержавних театрів здійснюється у 2-х основних формах:

1. Резиденція театрального колективу у державному (комунальному) приміщенні.
2. Грант на здійснення театрального проекту, який відповідає пріоритетам національної культурної політики*.

Фінансова підтримка недержавних театрів здійснюється на конкурсній основі. Пріоритети у наданні мистецькій групі недержавного театру та театру-студії приміщення та грантів для діяльності:

1. Відповідність діяльності пріоритетам національної культурної політики.

---

* Основні пріоритети культурної політики (світова практика):

1. Вистави державною мовою.
2. Репертуарні пріоритети: оригінальна сучасна українська драматургія, твори національної класики, нові переклади українською світової класики, переклади українською мовою сучасної іноземної драматургії.
3. Інноваційні технології театральної практики.
4. Актуальність і соціальна значущість театральних проєктів.
5. Проєкти, в яких задіяна творча молодь постановочної групи – драматурги, режисери, сценографи, композитори, хореографи.

2. Інноваційність і актуальність театральних проектів.
3. Мистецькі здобутки лідерів творчих груп.

Фінансування Театрального Центру здійснюватиметься за рахунок:

1. Коштів із міського / районного бюджету на утримання приміщення та адміністративної групи (директор, бухгалтер, технічні служби тощо).
2. Прокату вистав театральних груп, які мають постійну резиденцію у Центрі.
3. Організації гастролей до Києва найкращих театральних колективів із усієї України та з інших країн.
4. Створення арт-кафе, книгарні, арт-галереї тощо.
5. Державних (комунальних) і фондових грантів на здійснення окремих проектів.
6. Спонсорських внесків.

Видатки Театрального Центру розподілятимуться на:

1. Комунальні та експлуатаційні витрати;
2. Фонд оплати праці творчих, адміністративних і технічних працівників Центру;
3. Створення вистав (декорації, костюми, реквізит, інформаційно-рекламна продукція);
4. Розвиток і популяризацію діяльності Центру (реклама, ремонт, технічне обладнання тощо).

Додатково до створення театральних центрів необхідні зміни і в поширенні інформації про них, зокрема потрібна реклама діяльності недержавних театрів у державних та комунальних ЗМІ, а також слід урівняти можливості мистецької реклами і соціальної (це стосується всіх типів театрів). Однією з форм допомоги може бути створення механізму передачі з балансу державних театрів світлової, звукової апаратури, костюмів, матеріалів для виготовлення декора-

цій тощо, які підлягають списанню, на баланс недержавних театрів. Частиною такої програми мали б стати податкові пільги й так звані «канікули» на певний період (наприклад, 3 роки).

Підсумовуючи, зауважимо основні засади реального, а не фіктивного реформування театральної сфери, необхідного Україні, яке передбачає насамперед ліквідацію радянської системи і введення європейської (світової). Головним напрямом реальної реформи мала би стати програма створення державних / міських театральних центрів для роботи незалежних груп.

Список використаних джерел:

1. Горький М. Выступление на Первой Всесоюзной актерской конференции (1930).
2. Приказы Комитета по делам искусства при СНК СССР от 4 апр. 1937 и от 27 апр. 1938 «О стационаровании театральных трупп».
3. Смольскі Р. Сінхронна з часам: актуальныя праблемы развіцця беларускага тэатра. — Мінск: БДАМ, 2019. — 268 с.